

INHOUD

Inleiding 9

I Den Haag 1913. Het Russisch gezantschap aan
de Kneuterdijk 17

II De moszijde van de boom wijst de weg naar
het Westen 31

III Oktober 1917. Alles wat mooi was, is vernield 51

IV Het Russisch strandgoed 65

V De wereldrevolutie is een kwestie van tijd 82

VI De parade van het leven is voorbij 107

VII 1940-1945. Kunst, handel en collaboratie 124

VIII Mijn leven is gerafeld, overal ligt een stukje 150

IX God geve dat ik mij in de toekomst vergis 167

Epiloog 182

Verantwoording 186

INLEIDING

De moord op tsaar Nicolaas II in juli 1918 had terugkeer naar zijn vaderland onmogelijk gemaakt. Zijn prille diplomatieke carrière in dienst van het keizerlijke Rusland was in de kiem gesmoord. De zware verliezen tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden mede geleid tot de Russische Revolutie en zijn land binnen enkele jaren doen veranderen in de Sovjet-Unie. Op het Russisch gezantschap aan de Kneuterdijk in Den Haag had Paul Poustochkine de berichten over de bloedige Burgeroorlog en het lot van zijn familie lijdzaam moeten afwachten.

Koningin Wilhelmina was tot zijn opluchting niet bereid de revolutionaire Roden, 'de moordenaars' van haar achterneef, de tsaar, te ontvangen. Nederland weigerde de Sovjet-Unie te erkennen. De diplomaat ontving voor de 'afhandeling van de imperiale zaken' weliswaar een honorarium uit de Russische schatkist in Parijs, maar de financiële zorgen waren groot. Bezuinigingen hadden overplaatsing van het gezantschap naar zijn eigen huis aan de Haagse Koningskade noodzakelijk gemaakt. Het wachten was op de val van de bolsjewieken. Tot die tijd ontving hij diplomaten, officieren en kunstenaars, en riepen de voorleesmiddagen, geholpen door het werk van Tolstoj, Lermontov en Toergenjev, de sfeer van toen op. Het laatste nieuws werd besproken op grond van de berichtgeving in Russischtalige emigrantentijdschriften. Dat gaf altijd weer opnieuw stof voor discussies over de actuele situatie in de Sovjet-Unie en speculaties over een omwenteling die Poustochki-

ne en de meesten van zijn generatiegenoten niet meer zouden meemaken.

Buitenshuis trof de Russisch-Haagse ‘kolonie’ elkaar in het Russisch restaurant aan de Lange Houtstraat, de speelgoedwinkel met matrjosjka’s en geborduurde *rubacha*-hemden met opstaand kraagje of in de Russisch-orthodoxe Maria Magdalenakapel. Het diplomatenkerkje werd een toevluchtsoord voor gestrande Russen die troost zochten na de berichten over het verlies van verwanten thuis als gevolg van de strijd tegen de Roden, honger en ontbering. Hier hadden ze hun lot als balling betreurd en gezamenlijk gebeden voor een zekere toekomst.

Den Haag, mei 2011

Het is druk in de Russisch-orthodoxe Maria Magdalenakapel in de Obrechtstraat. De Russisch-Haagse gemeenschap is bijeengekomen voor de feestelijke inwijding van de juist gerenoveerde oudste Russisch-orthodoxe kapel van Nederland. De nazaten van het ‘strandgoed’, zoals de vluchtelingen destijds werden genoemd, hebben een gemeenschappelijk verleden. Kinderen, kleinkinderen van de huisonderwijzer van de tsaar, de priester, grootgrondbezitter, fabrieksmagnaat of consul delen de geschiedenis van de eens welgestelde, soms adellijke families. Ze kennen elkaars verhalen van ouders en grootouders die noodgedwongen in Den Haag hun brood verdienden met een Russische tearoom aan het Lange Voorhout, als wiskundeleraar, verkoper van Haagse hopjes voor confiseurhuis Nieuwerkerk, naaister voor de Haagse chic of ten einde raad op scheepswerf Wilton in Rotterdam.

De nazaten bewonderen de kerkschatten die eerder bij Nederlandse wet tot ‘beschermde verzameling’ zijn verklaard, waarna de kapel met overheidssubsidie en particuliere fond-

sen een metamorfose heeft ondergaan. Dankzij het nieuwe dak lijden de kostbare iconen niet langer onder waterschade, vloerverwarming zorgt voor een aangename temperatuur in de kapel. Het loshangende haar van Maria Magdalena op de schoongemaakte icon wordt verlicht door het flakkerend schijnsel van een gerestaureerde *lampada*. Robijnen en diamanten sieren weer het zilveren vaatwerk en duizenden kapotte zijden draadjes van het antieke goudlamé kazuifel in de vitrinekast zijn opnieuw aangehecht.

Het geroezemoes verstomt als de Haagse burgemeester het woord neemt. ‘Een verborgen Russische schat in Den Haag’ noemt hij het interieur en de kostbare kerkschatten die tsaar Alexander I schonk aan zijn zuster Anna Paulowna bij haar huwelijk in 1816 met de Prins der Nederlanden, de latere koning Willem II. De burgervader roemt de inventaris van de voormalige hofkapel van grootvorstin Anna, waarvan de opvouwbare iconostase nog dienst heeft gedaan tijdens de glorieuze veldoorlog van het Russische leger tegen Napoleon in 1812. De prinses van het huis Romanov koesterde haar bruidsschat. ’s Zomers nam ze het altaar vanuit haar Haagse hof mee naar paleis Soestdijk. Ook na haar overlijden zou deze bruidsschat behouden blijven voor de Russisch-orthodoxe eredienst ‘nabij haar tombe’, de koninklijke crypte van de Nieuwe Kerk in Delft, verklaarde ze bij testament. En zo werd in 1865 Anna’s religieuze erfenis overgedragen aan het Russisch gezantschap in Den Haag.

Na de Russische Revolutie stopte het Sovjetbewind de geldstroom naar de kerk in het buitenland. Toen Lenin in 1922 de hongersnood in zijn land aangreep om ‘met een nietsontziende meedogenloosheid’ over te gaan tot ‘de onteigening van de kerkschatten, vooral in de rijkste kerken en kloosters’, vreesde de toenmalig Russisch-Haagse priester voor de lange arm van Moskou. Hij besloot zijn kerkje af te scheiden van het patriar-

chaat van Moskou en onder te brengen bij de oorspronkelijke moederkerk in Constantinopel.

De kerk raakte verarmd zonder de steun van het moederland en in de loop der tijd moest de collectie religieuze schatten worden aangesproken. In december 1927 brachten tien briljanten achthonderdvijftig gulden op, daarmee kon de modernisering van de riolering van het priesterhuis worden uitgevoerd.

Om nieuwe Russisch-orthodoxe parochies her en der in het land te voorzien, raakten iconen, gouden en zilveren miskelken, het gouden Bijbelboek en een enkel Fabergé-ei verspreid. Aan de hand van de oorspronkelijke inventarislijst en na enig speurwerk zijn in de H. Johannes Chrysostomos en Servatioskirk van Maastricht enkele religieuze schilderijen teruggevonden, in Groningen twee kusicootjes en in Assendelft een wierookvat en een borduurwerk van *grande duchesse* Anna Paulowna.

Katja Zaregorodsew zingt al ruim zeventig jaar in het koor van de kapel. De nog altijd trouwe kerkgangster laat na afloop van het officiële gedeelte van de inwijding haar blik over de afbeeldingen van voormalige tsaren, tsarina's, Russisch-orthodoxe heiligen en koningin Beatrix aan de wand van de pastorie gaan. Ze wijst op een lijstje met de namen van de leden van het kerkbestuur uit de jaren dertig, onder wie Paul Constantinovitch Poustochkine. Als kind heeft Katja 'djadja' oom Paul gekend. 'Hij organiseerde liefdadigheidsavonden voor de verarmde Russische gemeenschap en beheerde het Czaar Peterhuisje in Zaandam.' Zijn vrouw 'tante Pous' maakte haute couture. 'Ze kledde Haagse dames uit diplomatieke kringen en schilderde iconen, die nog steeds in het kerkje achter de kaarsenverkoop hangen.' Iedereen had heimwee, vervolgt ze, kijkend naar de ingelijste namen van de leden van het vroegere kerkbestuur. 'Kunsthandelaar Paul Loujetzky exposeerde in

zijn galerie Kunst van Onzen Tijd aan het Prins Mauritsplein het werk van emigré-schilders. Regelmatig waren er de zeegezichten en landschapjes te zien van Leonid Sologoub, die oorspronkelijk architect was. Hij heeft in 1937 nog meegewerkt aan de verbouwing van onze kapel.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Katja kind aan huis in de kerk. ‘Heel wat onderduikers hebben hier een veilige plek gevonden.’ Ze gebaart met haar glas champagne naar het plafond aan de tuinkant. ‘Toenmalig priester-monnik vader Dyonissius heeft me gedoopt in de badkuip op de eerste verdieping.’ Na de oorlog was haar doopvader in euforie over de overwinning van Stalin. ‘Er lag hier zelfs communistische propagandaliteratuur. “De rode priester” heette hij voortaan.’ Een collega-koorlid legt een arm om haar schouders en vult aan: ‘Dyonissius probeerde Gods zegenrijke werk binnen de KGB wortel te laten schieten.’ Ze kunnen er nu beiden om lachen, maar Katja herinnert zich nog goed de scheuring die dit heeft veroorzaakt binnen de Russische gemeenschap. ‘Poustochkine nodigde voortaan een andere priester bij hem thuis uit voor een dienst tussen de schuifdeuren.’

De huidige priester, vader Nikon, kind van Russische emigrés uit Parijs en ‘de baas in de schaapskooi’ volgens zijn parochianen, beweegt zich in vol ornaat tussen het feestelijk geklede gezelschap. Hij houdt zijn kerk van oudsher draaiende met doop-, trouw- en rouwplechtigheden en de verhuur van de appartementen in het bovenhuis. De priester heeft vele emigrés van de eerste golf in 1917 nog persoonlijk gekend. Hij voelt aan zijn witte baard, laat zijn blik dwalen over het gezelschap en wijst dan op de kleinzoon en naamgenoot van diplomaat Paul Poustochkine. De strafrechter komt zelden in het voormalige diplomatenkerkje, bekend hij later. Uit het colbert van zijn donkere kostuum haalt hij enkele foto’s van de kapel van toen en van zijn grootouders, overgrootmoeders en

zijn oudtante Pasja. ‘Zij heeft heel wat bordjes haverhout voor mij klaargemaakt. Haar *kisel*, mijn favoriete dessert met besensap, was onovertroffen. Ze was heel zorgzaam en liep altijd met pantoffeltjes achter je aan.’ Een andere opname toont zijn broodmagere grootvader schoffelend in de achtertuin. ‘Tijdens de Hongerwinter heeft hij aardappelen en groenten verbouwd. Mijn grootmoeder was lief en ook een mevrouw van stand die er heel trots op was dat haar man bevriend was geweest met prins Hendrik.’

De familie Poustochkine woonde in een statig pand niet ver van het priesterhuis. De gevel van het brede herenhuis is sinds zijn jeugd niet aangetast door de tijd. Zelfs de voordeur lijkt authentiek. ‘Ernaast prijkte destijds het bordje *Chancellerie de Russie, Paul Poustochkine*.’ Na een vergeefse poging door de witte vitrage naar binnen te kijken haalt hij zich de logeerpartijen van de jaren vijftig voor de geest. ‘Het was er donker, het rook naar oud papier, er hing een sfeer van nostalgie. De schuifdeuren van de kamers en suite, volgestouwd met grote donkere meubels, waren meestal geopend. Mijn grootvader zat graag aan de theetafel aan de tuinzijde met een plaid over zijn benen. Met mijn grootmoeder sprak hij Russisch, of Frans, de taal van de Russische adel. Met mij sprak hij Nederlands met een zwaar accent. Hij las me voor uit *Baron van Münchhausen* en *Max & Moritz*.’

Zijn beide overgrootmoeders waren meegekomen naar Nederland. De ene overleed na een val van de keldertrap, de andere bewoonde de kamer met erker op de eerste etage. ‘Ze bracht haar dagen door op de divan bij de schouw, met de zilveren samowar binnen handbereik. Meestal ontving ze op haar kamer, alleen op hoogtijdagen kwam ze naar beneden. Soms zat er een gezelschap bejaarde Russen in de huiskamer die elkaar voorlazen uit *La Pensée russe* of een ander beduidend emigrantkrantje uit Parijs. Mijn vader zei dan scham-

per: “Ze praten elkaar de depressie in.” Zijn grootmoeder Nathalie waarschuwde hem al vroeg: ‘Ga nooit naar de Sovjet-Unie. Dan is het afgelopen.’ Na de vestiging van de eerste Sovjetambassade een paar straten verder sloot ze al vroeg in de avond de gordijnen. De angst zat er goed in. ‘Ze zag in iedere voorbijganger een KGB’er.’

Zijn grootvader Poustochkine heeft decennialang aan zijn memoires geschreven en deze zorgvuldig aangevuld met brieven van familie en vrienden. Hij vond het belangrijk een monument op te richten voor dat wat was vernietigd.

Het leven was aan hem voorbijgegaan, schreef hij toen hij in 1944 aan zijn opus magnum begon. Maar met zijn memoires zou hij het verhaal van de Russisch-Haagse gemeenschap in ballingschap vastleggen. Hij vertegenwoordigde een wereld die niet meer bestond, met zijn levenswerk werd hij de chroniqueur van zijn land in exil.

Het is nu bijna een eeuw geleden dat de Russische Revolutie losbarstte. De gevolgen voor de Russische ballingen die hun vaderland niet meer terug zouden zien, laten zich bij hun nazaten tot op de dag van vandaag voelen.

DEN HAAG 1913. HET RUSSISCH GEZANTSCHAP AAN DE KNEUTERDIJK

Den Haag, Sweelinckstraat, juni 1944

Onlangs ben ik achtenvijftig geworden. Als ik nu niet aan mijn memoires begin, de film van mijn leven af zal draaien, dan komt het er misschien niet meer van. Misschien is het zelfs al te laat. Zo zonder dat ik er erg in had, is het gevoel ontstaan dat het leven al geleefd is. Velen van mijn naasten behoren al niet meer tot de levenden. De gastrol van mijn 'ik' nadert zijn voltooiing.

Mijn heldere, onvergetelijke indrukken over de afgelopen vijfenvijftig jaar onderscheiden zich niet door grootse daden of ervaringen van heroïsche aard. De gebeurtenissen die het leven van de mensheid diepgaand hebben veranderd, zijn op de een of andere manier, ergens ver weg aan mij voorbijgegaan.

Ik ben nauwelijks omgegaan met grote geesten, geleerden, schrijvers, musici, legeraanvoerders. Ik ben weinig actief geweest, was meer geneigd tot het beschouwelijke, tot het genieten van schoonheid in al zijn gedaanten. Maar ook daarover zou ik nauwelijks een gevleugelde uitspraak kunnen doen [...]

Paul Constantinovitch Poustochkine

Het glanzend gepoetste koperen naambordje is afkomstig van het huis van zijn grootvader. Hij heeft het er lang geleden zelf

vanaf geschroefd, zegt Paul Poustochkine. In de hal van zijn huis in de omgeving van Den Haag hangt het portret van zijn grootvader uit 1949. In zijn uniform, behangen met onderscheidingen en getooid met driekantige steek en degen, blikte een bejaarde man vriendelijk in de camera. 'Hij was niet gelukkig met de foto. In een van zijn brieven schrijft hij dat hij veel ouder lijkt dan hij was.' Ook op het donkere olieverfportret in de huiskamer vertoont het ditmaal wat droefgeestige gelaat van Paul Constantinovitch Poustochkine (1886-1958) diepe groeven, al moet hij nog geen vijfenveertig jaar oud zijn geweest. Zijn vrouw Nathalie Poustochkina, geboren Likhatchew (1889-1969), heeft zichzelf op haar zelfportret in een schitterend witte lange japon afgebeeld.

Op tafel liggen familiealbums, reisverslagen en dozen vol brieven. Twee flinke albums bevatten tientallen 'Invitations, menus, faire-parts, fêtes, réceptions, diners, naissances, mariages, deuils'. De collectie 'Cartes de visites 1905-1940' is voorzien van de aantekening 'très incomplète'. In de wandkast staan meer dan vijftig door zijn grootvader zelf ingebonden boeken met goudopdruk. 'Mijn overgrootvader was al werkzaam geweest in de diplomatieke dienst en de correspondentie tussen zijn moeder en hem is vrijwel compleet bewaard gebleven. Hij is consul geweest in Nederland. Zijn ervaringen hebben mogelijk te maken met de sombere voorgevoelens van mijn grootvader voor diens komst in 1913 naar Nederland, zoals beschreven in zijn memoires.' Hij slaat een dik boek open met honderden ingebonden brieven. 'Een jaar na de geboorte van mijn grootvader in 1886 werd zijn vader vanuit Napels overgeplaatst naar Amsterdam om de consulaire belangen van het keizerlijke Rusland te vertegenwoordigen.

Het leven in de polder viel hun en vooral Nonoesjka, mijn grootvaders grootmoeder, niet mee, schrijft ze.' Hij laat de Russische brieven voor wat ze zijn en haalt de Nederlandse

vertaling voorzien van een ringbandje en met foto van zijn betovergrootmoeder met haar kleinzoon in traditioneel wit jurkje uit de kast. (Zie foto 1.)

Amsterdam, 1887

Na de blauwe Napolitaanse hemel, nu in Nederland, het slechtste klimaat van Europa. Om ons heen klinkt een onbegrijpelijke en afgrijselijke taal en het lijkt onmogelijk om vrienden te maken, de mensen hebben niemand nodig. Amsterdam is een doodsaaie stad, zonder enig groen of mooi achterland. Je ziet geen fietsen en de paardentrams gaan zo langzaam dat je te voet sneller vooruit komt. Bovendien is het leven hier duur. In de mooie winkels zie je klanten uit de gegoede stand.

Poustochkine behoorde tot de Sint-Petersburgse adel. Omdat zijn voorouders in 1848 niet de nodige bewijzen konden overleggen van hun oude afkomst, werd de familie ingeschreven in het tweede, minder hoog aangeschreven adelsboek: het militaire. In het Museum van het Zeekadettenkorps in Sint-Petersburg hangen twee marmeren platen met de namen van twee admiraals Poustochkine. Ze zouden generaal Aleksandr Soevorov in 1787 hebben bijgestaan in de strijd tegen de Turken om de Zwarte Zee. Kleinzoon Paul Poustochkine denkt er het zijne van. 'De familie heeft zich bij mijn weten vooral rustig met het beheer van haar landgoederen beziggehouden.'

Nonoesjka vervolgt haar verhaal uit 1887 met de verhuizing na een verblijf van drie weken in het toen al chique Amsterdamse Hotel de l'Europe naar een 'doodgewoon Hollands benedenhuis'. Het niettemin kapitale pand aan de Tesselschadestraat 1B grensde aan het jongensweeshuis in de

toenmalige nieuwbouwwijk, destijds aan de rand van de stad. De openslaande deuren aan de achterkant leidden naar het terras van de tuin met uitzicht op het Vondelpark. Het bevolkingsregister geeft aan dat peuter Paul sinds de komst van de familie in 1887 verschillende inwonende Hollandse kindermisjes heeft gehad. Clara mocht hij het liefst, zou hij later schrijven. ‘Ze zag er leuk uit, was heel aardig en zorgzaam.’

Poustochkine heeft een plattegrond getekend van ‘ons bescheiden huis in Amsterdam’, voorzien van een toelichting. De kleine Paul slaapt ‘in een hoekje’ bij zijn ouders op de slaapkamer op de eerste verdieping, waar ook de kamers van zijn grootmoeder en dienstboden zijn ingetekend. In het kabinetje aan de straatkant huisde de keukenmeid. Nonoesjka haatte de ‘afschuwelijke kamers op de verschillende etages’, noteerde ze in haar dagboek. Haar oordeel is nu, ruim honderd jaar later, niet meer te schatten. Het pand heeft plaatsgemaakt voor een moderne woonkazerne met te kleine ramen van Rem Koolhaas, een beautycenter en een filiaal van Club Med.

‘Nonoesjka’, zoals zijn grootvader diens grootmoeder liefkozend noemde, beleefde des te meer plezier aan haar kleinzoon Paul. ‘Ze kuste ’s ochtends mijn voetjes, kleepte me aan en voerde me de door mij zo gehate gekookte melk. Op zondag nam mijn vader me mee naar Artis, maar alle andere dagen ging Nono met me uit wandelen.’ Langs de statige Koepelkerk, inmiddels gesloopt, met aan de overkant de metersdikke eik die de kaalslag wel heeft overleefd, evenals het daarachter gelegen monumentale American Hotel, liepen ze naar het Vondelpark. ‘Zij was achtenvijftig, al vijfentwintig jaar weduwe en nog steeds gekleed in het zwart. Zelf droeg ik een matrozenpakje. We waren kameraden door onze beperkte bewegingsvrijheid: ik door mijn jeugd, zij door haar ouderdom. Zij liep met een wandelstok, ik beklom de bankjes en de heuveltjes in het park.’